

E-LOGOS

ELECTRONIC JOURNAL FOR PHILOSOPHY/94

ISSN 1211-0442

Jan Fábry: Člověk, věda a pokrok.

"...Co vám tedy popřát do nového
roku? Nejvíc asi ten pokrok
v srdci. Aby přibývalo lidí dobré
vůle. Lidí třeba nedokonalých,
s chybami, ale s dobrou vůlí
neškodit, neubližovat a někdy
dokonce i pomáhat jiným..."

Zdeněk Svěrák

(novoroční přípitek, r. 1994)

Nejen o vědě...

Existuje celý vědecký obor, který se zabývá vědami jako takovými a který se nazývá filosofie vědy. Tento obor zkoumá vznik, vývoj, změny a pokrok ve vědách přírodních, technických i společenských. Existuje celá řada zákonů, definic a teorií o zákonech, definicích a teoriích, vyskytujících se ve všech vědách. I když svět paradigmat a jejich změn, normální a mimořádné vědy, vědeckých skupin, anomálií a krizí ve vědě, vědeckých objevů je velice zajímavý, nemohu se ubránit silnému pocitu nesounáležitosti s těmito pojmy. Nechci je ani v nejmenším kritizovat a rozebírat je už teprve nechci. Nevadí mi jejich obsah, vadí mi jejich samotná existence. Proto chci psát o něčem jiném, o něčem, co mě více naplňuje v těchto dnech, kdy se ptám, co bude dál, kdy se na pojmy jako věda, vědecký vývoj, technický pokrok, vědecká teorie, historie vědy, filosofie vědy apod. dívám ze zcela jiného zorného úhlu než je filosofie vědy. Také nechci psát

jen a jen o vědě, neboť dnes jsou v lidských srdcích úplně jiné otázky. A o těch otázkách chci psát, o lidech.

Fakt, že nastává doba, která neměla v dějinách lidstva obdoby, je tak zřejmý, že ho není třeba nějak zvlášť zdůrazňovat. Každá minuta či sekunda totiž nemá v nekonečném čase obdoby. Co je však třeba zdůraznit, že lidstvo se zřejmě ocitlo v krizi, která může být tou poslední krizí v dějinách všeho živého na této planetě. Ještě nedávno si většina lidí myslela, že krize, která nastala, je zažehnána, že po rozpadu tzv. Východního bloku se zceluje svět. Východní blok se rozpadl, ale jen zdánlivě. Rozpadá se dál a kam až rozpad povede, nikdo neví. Co vlastně znamená ono slovo "rozpad", tak frekventované ve všech sdělovacích prostředcích? Je to zánik starých ekonomických a politických vztahů mezi státy (v našem případě), mezi národy? Ano, tak je to možná v projevech politiků myšleno. Jenže politici při své frázovitosti netuší, že slovo "rozpad" má daleko širší význam, za kterým lze tušit šílené nebezpečí. Nebezpečí pro lidstvo, pro člověka, pro planetu Země. Nerozpadá se totiž jen Východní blok, rozpadá se celé lidstvo. Patří do rozpadu Východního bloku také rozpad Československa? Na to již politici odpověď nemají... A kde je slavná politologie? Vždyť i to je věda. Na co však potřebujeme vědecké posouzení "rozpadu" Československa? Ano i historie jako věda nám předloží nějaké vysvětlení či analogická srovnání. Co ale cítili lidé ve státě, co opravdu cítili, na to se nikdo neptal. Taky nač? Vše bylo tak jasné... Rozpadlo se však jen Československo, jen stát nebo i něco jiného, něco "víc"? I když to bude znít jako nadsázka či přehnané pojmenování, rozpadly se vztahy nejen mezi státy (vztahy ekonomické a politické uvnitř federace), mezi národy (již se nepovažují za bratrské), ale i mezi lidmi a dokonce došlo k rozpadu mnoha lidských osobností.

Vždyť spousta lidí, kteří dříve na společný stát nedali dopustit a snad by za něj byli ochotni i bojovat, po "vydařeně" kampani sdělovacích prostředků a srdcervoucím přesvědčováním námi zvolenými politiky, začala říkat: už abychom byli samostatní! Potřebujeme psychologii, aby nám tento náhlý obrat v srdci člověka vědecky vysvětlila? Samozřejmě, že nám to vysvětlí, dokonce v cizích pojmech a definicích. Věda opět zvítězila, neboť věda dnes vysvětlí i nevysvětlitelné, je-li to třeba a někomu to prospěje. A my potřebujeme všechno "vysvětlit"...

Jak ale jakákoli věda může vysvětlit takový pojem jako je "Láska"? Nejen, že jej nemůže "vysvětlit" žádná věda na světě, nelze jej vysvětlit ani pouhými slovy, pouhým jazykem. A přesto je to slovo, které je důležitější než všechny vědy kolem nás. Nemůžeme jej přesně definovat tak, jak je to běžné především v exaktních vědách, ale přesto mezi lidmi takový nedefinovatelný pojem existuje. Nač máme "důležité" vědy, které dokáží vysvětlit i ten nejzbytečnější pojem, když není nic, co by zajistilo, aby nejdůležitější slovo na světě bylo v každém srdci? Nač zkoumáme "vědecky" vědy samotné, když nám uniká smysl života, když nám všem chybí porozumění, umění naslouchat, odpouštět, milovat? Každého posadí do školy a řeknou: uč se, ať v životě něco dokážeš. A my se učíme a učíme a učíme, víme z každé vědy něco, pak se dokonce učíme i o vědách jako takových, nakonec si zvolíme tu svou vědu, ten svůj obor, zaměstnání, práci... Na školách jsou velice zajímavé předměty jako dějepis, matematika, fyzika, přírodopis, chemie atd. atd., ale na žádné škole nejsou předměty jako Láska, porozumění, cit... Proč? Všichni totiž považujeme Lásku či cit obecně za něco samozřejmého, za něco, co není potřeba učit a co ani vlastně dost dobře učit nelze. Jaké by asi měl předmět Láska učební osnovy? A tak umíme číst, psát, počítat, ale neumíme milovat, naslouchat tomu druhému, rozumět mu a cítit s ním. Nač máme vědu, když nám chybí cit? Mohl by člověk vyrobit zbraně proti člověku, kdyby "opravdu" miloval člověka? Není snad taková zbraň výsledkem mnohaletých "zbytečných" vědeckých

zkoumání a pokusů? Proč nutíme studenty psát absurdní eseje, testy z matematiky, dělat vědeckou práci, když jsme si s nimi před tím nesedli a nepopovídali o Lásce, o tom co cítí? Protože na to není čas!! Protože na to nejsou peníze!! Protože to má udělat někdo jiný, a ne středo či vysokoškolský učitel. Ale přitom to nikdo neudělá. Ani rodiče nemají čas se bavit se svými dětmi o takových "jasných" a "samozřejmých" věcech, a potom: od čeho je tady škola...

Dnešní uspěchaný svět je v největší a nejnebezpečnější krizi všech dob. Člověk pod vlivem sdělovacích prostředků, informací, zákazů, příkazů, institucí, formulářů, zákonů, politiků a také vědy ztrácí svoji lidskost, ztrácí to, pro co byl stvořen. Nač máme ekonomické ukazatele, které neukazují vůbec nic? Nač máme sdělovací prostředky, které nám nesdělují vůbec nic? Nač máme zákony, práva, která nejsou žádnými zákony, právy? Nač máme vědu, kterou nedokážeme využít ve prospěch lidstva, která se vymyká člověku z rukou, která se obrací proti lidskosti, proti citu? Svět je v zajetí komerce, byznysu, reklam, které "pomáhají" vědě, "pomáhají" člověku.

Mladý vědec, plný síly, nadšení a tvůrčího elánu je doslova srážen na kolena milodary nejružnějších institucí v podobě nabízených grantů. Peníze na realizaci svých myšlenek získá jen za předpokladu, že se podřídí určitým pravidlům. Již v zárodku je tak vychováván penězi, je omezován institucemi, pravidly, nařízeními. Může se takový vědec chovat jako "milující" člověk? Domnívám se, že nejzhoznější vliv nejen na vědce, ale na člověka jako takového a na jeho lidství, má Amerika. Především v Americe (ale bohužel nejen tam) platí, že vědec musí být v první řadě "odborníkem". Jaká hloupost!? Vědec musí být přece v první řadě člověkem. Máme svět "odborníků", kteří nerozumí ani člověku, protože mu rozumět "nemusí". Co je to potom za "odborníky"? Jak takový vědec může vědět, co bude dobré pro lidstvo, když ani neví, co je dobré pro jednoho jediného člověka? Proto je svět zdrátovaný, zautomatizovaný a znečitlivělý. Kam se vlastně celé lidstvo žene?! Za lepší budoucností? Za pohodlnějším životem? Bude vůbec ještě člověk člověkem? Bude skvěle rozumět počítačům a přitom nebude rozumět člověku!

Jako mladý potencionální vědec se tedy zastavuji. Ne proto, že vím, co mám dělat. Právě naopak, protože to nevím. Každý vědec byl vždy nadšen z poznání, já však již delší dobu nadšení necítím. A pak si přečtu knihu "Lidská komedie" od Williama Saroyana a bez všech definic, bez všech věd a složitých teorií vím, co je to Láska, co je to cit... Žádná věda na světě nedokáže vysvětlit, proč? A to je nádherné... V té knize není poznání, je tam "porozumění", tam není inteligence, tam je "moudrost", tam není věda, tam je "život". Já mám rád život.

Pan Zdeněk Svěrák, kterého si nesmírně vážím právě pro jeho moudrost a "lidství", jednou vzpomínal na to, jak vždycky o Štědrý večer čekal u okna, až poletí Ježíšek, zatímco jeho rodiče vedle v pokoji připravovali dárky. Najednou zazvonil budík a maminka vykřikla: "Viděls ho - ta světlá čára mezi topoly..." a Svěrák, na závěr vzpomínání, řekl tím svým klidným a moudrým hlasem: "...a já ho vždycky viděl". Zamrazení v zádech při Svěrákových slovech nemohou nahradit studená čísla, vyjadřující neuvěřitelně nízkou míru inflace či míru nezaměstnanosti, ani informace o dokončení vývoje nejnovějšího mikropočítačového čipu poslední generace a už vůbec ne zprávy o úspěšných zkouškách nové americké zbraně. Proč každý den všude slyšíme či čteme, co špatného se ve světě stalo, proč se neříká, kdo kde komu jak pomohl, někoho zachránil, pro někoho se obětoval. Zřejmě proto, že to není dnes důležité... Jsem šťastný, že první, co jsem v roce 1994 slyšel, byla moudrá slova právě pana Svěráka, a ne novoroční projev pana prezidenta. Před "obyčejným" pětiminutovým přípitkem všem lidem dobré vůle by se měly stydět všechny duchaplné, inteligentní a obsáhlé projevy všech dnešních politiků, včetně toho

prezidentova. Stěží všichni pochopí dlouhé věty plné informací, nicneříkající čísla či otřepalé fráze, o kterých ani jejich tvůrci již netuší, co znamenají. A na druhé straně každý rozumí tomu, že je dnes zapotřebí především "pokrok v srdci" a ne jen "pokrok v hlavě", pokrok ve vědě, technice, ekonomii, atd.

Jaký je dnešní svět, ukazuje i dnešní hudba. V hitparádách jsou na prvních místech písně, které podle mého názoru nemají s hudbou nic společného. Samozřejmě, je to můj subjektivní pohled, přesto se osměluji tvrdit, že v těch "písničkách" není ani kousek Lásky, citu a porozumění, je to jen ubohá komerce a konzumní brak. Smutné na tom je, že se to milionům lidí líbí, že tím doslova "žijí". Stejně tak žijí videem, hracími automaty a počítačovými hrami. Všechno ukazuje na to, že "věda předběhla člověka". Věda pomalu, ale jistě, ničí i ty poslední zbytky lidskosti v člověku. Je nejvyšší čas začít přemýšlet nad tím, jak zabránit zneužití vědy a jak zneužití vědy trestat. Proč je v době vyspělé společnosti lidstvem jako celkem dovoleno, aby někdo zvedl proti někomu beztrestně zbraň? Proč je dovolena výroba zbraní? Proč, když Američané "chtějí mír", vyvíjejí a zkoušejí nové a nové zbraně? Schovávají se za krásná slova, kterým většina lidí věří. Jsem proti americkému konzumnímu "životu", proti pýše Američanů, proti jejich penězům, proti jejich sebevědomí, proti americké rozpínavosti, americké "kultuře" (mám rád W. Saroyana a hudební skupinu R.E.M.), jsem proti americkému přístupu k vědě... Proto se zastavuji a utíkám od vědy, která se "učí" od Ameriky, utíkám k umění, moudrosti, lidskosti, citu, Lásce, k životu, utíkám k člověku.

Ve jménu pokroku...

S pojmem pokrok se většinou setkáváme ve smyslu určitého postupu kupředu, postupu k něčemu novému, pokrokem rozumíme kvalitativní změnu k něčemu lepšímu, bohatšímu, mocnějšímu. Říká se, že pokrok je hnací silou lidstva, jeho motorem. Pro pokrok lidé žijí, bojují za něj i za něj umírají. Co je však skutečně pokrok? Má opravdu takovou zvláštní moc a sílu, kterou ovládá celé lidstvo po celé jeho dějiny? Je pokrok vážně tak důležitý pro člověka, pro jeho celkový rozvoj? Musí být člověk pokrokový, aby mohl žít v současném světě?

Pokrok je nejčastěji spojován s vědou a technikou, s různými objevy a vynálezy, novými postupy a technologiemi, ale někdy je spojován i s novými směry v umění a kultuře či, v tom obecnějším smyslu, s novým způsobem života. Pokrokový velmi často znamená moderní. Slovo *pokrokový* příliš nemiluje slova jako *zastaralý*, *statický*, *konvenční* či *konzervativní*. "Rozumní" lidé milují pokrok, nepokrokoví jedinci jsou považováni za "nerozumné". Pokrok tak jde po celá staletí ruku v ruce s rozumem.

Jedním z mnohých názorných příkladů pokroku ve vědě a technice jsou v současné době jaderné elektrárny. Většina pokrokových, a tedy rozumných, lidí jsou pro jejich výstavbu. Proti jsou jen ti, kteří nevěří v pokrok, kteří nevěří v bezpečnost nebezpečného.

Pokrokem je celá vědecko-technická revoluce, vznik parních strojů, vynález turbín, vznik výbušných motorů, vynález elektřiny, výroba prvních automobilů, vývoj počítačů první generace, druhé generace apod. Pokrokem se označuje mechanizace, automatizace, robotizace. Těžko najdeme dnes někoho "normálního", kdo nepovažuje automobil za dítě pokroku. Nikdo si ale ani

nevzpomene, že automobil byl kdysi pokrokem, je to prostě něco všedního, obyčejného. Když člověk sestrojil první bicykl, byl to pokrok. Dnes je bicykl v podstatě zastaralým dopravním prostředkem, stejně jako kočáry, drožky, dostavníky... Když vznikla první kalkulačka, byl to pokrok. Dnes vznikají supermoderní počítače. Pokrok jde nezadržitelně kupředu, od toho je to přece pokrok. Dnes se takový pokrok pokrokově mění v poskok, zítra se změní v poklus a pak poběží jako blesk, aby se změnil v pohromu. Již dnes lze tušit, kam pokrokové lidstvo spěje. Spěje pomalu, ale jistě do záhuby. Lze ale ještě vůbec pokrok, který žene lidstvo do záhuby, považovat za pokrok? Lze všechny pokrokové názory, myšlenky a pokrokové změny opravdu považovat za pokrokové? V zájmu koho probíhá vlastně dnešní pokrok? V zájmu pokrokového lidstva!

Podívejme se nejprve, jak takový pokrok působí na přírodu. Lesy, řeky, louky, jezera, hory, pole, stromy, květiny - to všechno se pokrokově ničí. Díky pokroku na naší planetě nenávratně vyhynula spousta druhů zvířat. Nikdo se nikdy neptal, zda zvířata, která byla stvořena pro svobodný život v přírodě, chtějí být vystavována v zoologických zahradách a vězněna v klecích cirkusů. Lidé se baví, děti obdivují zvířata, která by ve volné přírodě nikdy nepotkaly, no a to je přece pořádný pokrok. Kdyby tato zvířata někdo tajně pustil na svobodu, byl by stíhán na základě pokrokových zákonů na ochranu vlastnictví. Vznik dostihového sportu byl jistě kdysi také považován za pokrok. Přitom se ale nikdo neptal těch ubohých koní, zda chtějí závodit pro pobavení lidí nejružnějších vrstev, zda chtějí závodit a vydělávat takto některým lidem spousty peněz. Je přece jasné, že kůň chce běhat, závodit a že je hrdý na svoje vítězství. Dnes jsou lidé, kteří se těchto koní zastávají, veřejně tlučení a věznění za bránění pokroku. A díky pokrokovým sdělovacím prostředkům jsou tito lidé navíc morálně odsouzeni i většinou pokrokového národa. Kde člověk vůbec bere právo zabíjet zvířata pro svou zábavu, pro své bohatství a pro svou slávu, kde bere právo věznit a týrat zvířata, kdo mu dal právo takto zacházet s něčím, co mu nepatří? Pokrokové lidstvo!

Od samých počátků lidského rodu byly války. Díky pokroku se tyto války stávají čím dál pokrokovějšími a nebezpečnějšími. Pokrok se staví proti lidstvu, které dalo vzniknout tomuto pokroku. Celý svět považuje za jeden z největších pokroků v novodobých dějinách uzavření tolik očekávaných dohod mezi Izraelem a Palestinou. Co je to však za pokrok, když si nejvyšší představitelé obou stran podají ruce jen díky americkému prezidentovi, který je k tomu před celým světem víceméně donutil? Skutečným pokrokem by bylo, kdyby si navzájem podali ruce jenom tak - z obyčejné radosti z právě uzavřené dohody, protože jsou šťastní a vděční Bohu. Byli by Indiáni a bizoni v Severní Americe v minulém století vystříleni, kdyby nebylo pokroku, kdyby nebyly postaveny zámořské plachetnice a nebyly vyráběny stříelné zbraně? Zažila by Evropa první a druhou světovou válku, a hrozila by jí třetí světová válka, kdyby nebyla postavena děla, tanky, rakety, bomby, ponorky a letadla? Zažila by města Hirošima a Nagasaki hrůzy atomového výbuchu, kdyby nebyla vynalezena atomová bomba? To všechno je pokrok. Netvrdím, že vynálezy, které měly sloužit lidem, nebyly pokrokem. Pokrokem ale již nebylo to, že se těchto vynálezů pohotově chopili "pokrokoví" lidé, kteří jich zneužili ve svůj prospěch, případně svůj prospěch umně schovali za prospěch svého národa, svého lidu.

Také vývoj společnosti směrem k demokracii je označován za pokrokový. Tedy i náš stát je prý pokrokový. Začínají u nás platit zákony, které zajišťují pokrok ve smyslu přiblížení se pokrokovým vyspělým zemím. Tržní ekonomika je nejpokrokovější stav, nic lepšího prý nebylo dosud vymyšleno. V tržní ekonomice si musí každý člověk pomoci sám. Takový je pokrok. Již

při letmém nahlédnutí do přijatých pokrokových zákonů průměrně pokrokovému člověku vstávají hrůzou všechny vlasy na hlavě. A co potom chudák nepokrokový člověk? Každý musí být pokrokový, a jít s dobou, jinak nemá šanci žít v pokrokovém světě. Závídím bláznům, ti jediní nemusí být pokrokoví. Žijí si ve svém světě, kde slovo pokrok nemá žádnou hodnotu. A přesto se odvažují tvrdit, že tito lidé mají ke skutečnému POKROKU blíž než ti nejpokrokovější. POKROK totiž musí vycházet ze srdce, ne z rozumu. Rozum je pouze prostředkem k dosažení POKROKU. Pokud lidé budou odsuzovat ty, kteří se stavějí proti pokroku, kteří jsou proti jaderným elektrárnám, které jsou dnes nad naše síly, kteří se vrhají ve svém šílenství pod nohy koní, aby je zachránili před pokrokovými tradicemi, pokud lidé budou odsuzovat nepokrokové blázny a ty, kteří jsou sice pokrokoví, ale kteří si z celého svého srdce přejí být POKROKOVÍ, do té doby nebude POKROK na této planetě.

Jsme zajatci pokroku. Máme pokrokovou televizi, která odcizuje lidi, lidé si nerozumí, rodiče si nepovídají a nezpívají se svými dětmi, protože v televizi právě dávají jeden z velice zajímavých pořadů, kterým nikdo nerozumí. Máme pokroková videa, to pro případ, že by zrovna nedávali nic zajímavého na některém z 20 satelitních programů. Pokrokový automobil znemožňuje přístup k člověku, lidé jsou uzavření, lidé se nepotkávají na ulici, neusmívají se na sebe, nehovoří spolu, necítí spolu. Díky pokroku nevíme kam dřív skočit. Díky pokroku nic nestíháme.

Hrozím se představy, že vědci a technici budou pokoušet pokrok tak dlouho, až dojde k pohromě, např. v podobě počítače, který podle programu, kterým nerozumí ani jeho tvůrci, rozhoduje o životě a smrti naší planety. Protože cítím nezadržitelnost tohoto vývoje, osměluji se napsat

pokrok = potopa II.

Dej Bůh, ať se mýlím.

(c) Jan Fábry 1994

e-mail fabry@vse.cz

VŠE kat. ekonometrie

W. Churchilla 4,

Praha 3, 130 67